

УДК 811.161.2:801.6-047.37

Л.П. НАУМЕНКО, доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри методики викладання української та іноземних мов і літератур,
Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бул. Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01030
E-mail: l.naumenko@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4325-1673>

ЛІНГВІСТИЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РИМИ

Рецензія на: **Л.В. Мовчун. Українська рима в системі мови і в мовній практиці.** Київ, 2020

Сучасна когнітивно-дискурсивна наукова парадигма сприяє новому погляду на відомі об'єкти, досліджені в руслі традиційних підходів. У широкому спектрі звукових засобів віршотворення, зокрема увиразнення поетичної мови, рима посідає чи не найвизначніше місце. Попри безумовну належність до лінгвальних засобів мови рима як об'єкт монографічного опису наразі ще не отримала належного висвітлення ні у вітчизняних, ні у закордонних наукових працях. Монографія Л.В. Мовчун «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» є не просто першим детальним дослідженням рими лінгвістичними та лексикографічними методами, а й ретельним обґрунтуванням оригінальної авторської теорії рими, і ширше — відкриттям нових наукових напрямів в лінгвоукраїністиці: лінгвістичної римології, об'єктом якої є співзвучні слова, і римографії, до компетенції якої входять теорія, історія і практика укладання словників рим.

До питання історії рими та її походження дослідники зверталися неодноразово: широко й вичерпно описано римування в українських поетів від Івана Котляревського до Ліни Костенко та Оксани Забужко. Проте ці дослідження мають швидше прикладний, ніж теоретичний характер, і не сприяють розумінню сутності української рими та причин її розмаїття. Крім того вони не сприяють вирішенню завдання пояснити роль рими поза поетичним текстом.

Цитування: Науменко Л.П. Лінгвістичне портретування української рими (рецензія). *Українська мова*. 2021. № 1 (77). С. 110—115.

На тлі мовознавчих праць, дотичних до вивчення рими в лінгвістичному та лінгвопоетичному ракурсах, у рекламному дискурсі, у контексті інтертекстуальності, її відношенні до словотвору та ін. наукова праця Л.В. Мовчун відзначається широтою охоплення матеріалу та комплексністю вирішуваних проблем.

Композиційним стрижнем дослідження постає ключове питання: що є рима, які мовні (системні) ознаки вона реалізує в мовній практиці, як її можна дослідити й описати, зокрема лінгвістичними та лексикографічними методами. Цілком слушно, спираючись на наукові джерела від давньоукраїнського періоду (XVI—XVIII ст.) до початку XXI ст., авторка вивчає дефініції рими в діахронії, підсумовує історичний огляд наведенням низки поширених дефініційних моделей і робить висновок, що риму здебільшого визначають через родові поняття «повтор», «співзвучність», «подібність», «закінчення», «слово». Намагаючись збагнути риму концептуально, дослідниця аналізує загальномовні (словникові) та художні (поетичні) дефініції рими, а також узуальні значення цього слова. Цікавим видається підрозділ «Образ рими в поетичній мові», у якому запропоновано метафоричні моделі рими-жінки, рими-солдата, рими-неба, рими-птаха, рими-стріли, рими-скелі та ін., що репрезентують риму в індивідуально-авторському, емоційно-експресивному сприйнятті як чинника гармонізації світу або ж навпаки — як обмеження творчої свободи митця. Сукупність художніх означень рими в монографії витлумачено як своєрідну поетичну класифікацію рим.

До наукової класифікації рим Л.В. Мовчун підійшла більш ніж ґрунтовно: зробила огляд відомих класифікаційних систем та запропонувала свою типологію, у якій критеріями для окреслення видового різноманіття рим є насамперед їхні мовні ознаки: фонологічні, графічно-акустичні, граматичні, лексико-семантичні, стилістичні, а також традиційні, без яких опис рим неможливий, рядково-строфічні, застосовні до рим у віршованому тексті. Важливим здобутком є суттєве доповнення і напрацювання римової класифікації. Уперше її поширено римовими різновидами, які виводять риму із системи координат, обмежених часовими і просторовими рамками тексту, у простір дискурсу індивідуальної поетичної творчості і національної та світової культури.

Заслуговує на увагу ретельне вивчення цитатних рим, які авторка зарахувала до категорії дискурсивних за ознакою інтертекстуальності, поділила на точні й колажні, виокремила можливі варіанти комбінації рими і контексту: точні цитатні рими в цитатному контексті (якщо автор цитує чужі слова цілком, з римами), трансформованому контексті (коли цитата зводиться лише до рими), алюзійному контексті (коли «чужу риму» підсилює натяк на текст-джерело). В аналізі колажних цитатних рим зацентровано на способах поєднання компонентів рими, для яких уведено терміни *проторима* (вихідна, початкова, «чужа» рима) і *метарима* (авторська, нова рима).

Таку ж скрупульозність і ретельність спостерігаємо і в аналізі кожного з римових різновидів, для яких, за потреби, запропоновано відповідні

термінологічні позначення та моделі, що увиразнюють виклад теоретичного матеріалу. Наприклад, літературознавці оперують термінами *проста, складена, поглинена рима*. На противагу цьому Л. В. Мовчун як мовознавиця пояснює формально-лексичну структуру самих одиниць, моделюючи всі варіанти, які існують в українській мові. Суб'єктивності літературознавчої кваліфікації тієї чи тієї рими як *банальної* чи *оригінальної* авторка протиставляє доказовість з опорою на мовні факти, покликаючись на одну зі своїх статей, у якій було обґрунтовано доцільність поділу оригінальних рим на відносно та абсолютно оригінальні, до того ж детально пояснює головні чинники новизни рими — лексичні, стилістичні й фонологічні, як-от: використання приблизних рим, уживання в римовій позиції проклітиків, поєднання в римопарі слів з різними конотаціями, використання абревіатур та інших скорочень, лексикалізованих морфем і квазі-морфем, звукової апокопи, складового анжамбеману тощо. На нашу думку, тут бажано було б не лише процитувати положення статті про відносно оригінальну та абсолютно оригінальну рими, а й розвинути цю тезу в монографії, що значно б посилювало її теоретично.

Глибоким, на наш погляд, є дослідження таких стилістично маркованих різновидів рим, як анжамбеманна, апокопована, макаронічна, рима-умовчання (для останньої авторка пропонує більш умотивоване термінологічне позначення *рима-апосіопеза*). Достовірності викладу надає багатий ілюстративний матеріал, запозичений з римованих текстів XIX — початку XXI ст. Отже, теоретичні узагальнення, що розкривають сутність кожного з цих різновидів, підтверджено поетичними дискурсивними практиками. Типологічний аналіз українських рим авторка супроводжує дослідженням генези термінологічних назв — історії їх виникнення і становлення — та з'ясуванням обсягу і змісту їх термінопонять. Результатом чого є таблиці «Види рим», подані в додатку, в яких узагальнено й систематизовано типологію аналізованих одиниць за певними класифікаційними ознаками, що, безперечно, сприяє цілісності дослідження.

У центральному розділі монографії «Рима в системних зв'язках» викладено новаторську авторську лінгвістичну теорію рими, що ґрунтується, за словами дослідниці, на здатності мови «утворювати парадигми слів за ознакою спільності формально-структурних компонентів слова та організувати ці римо-лексичні сукупності за семантичними параметрами». Преамбулою до розділу є всебічний огляд ролі рими в мові й мовній практиці. Кілька десятків функцій, описаних у літературознавчих працях, Л. В. Мовчун подає в таблиці, вибудовуючи власну мовознавчу ієрархію рим, в основу якої покладено триаспектність рими як знаку в тріаді: семантика, синтактика, прагматика. Відповідно, усі функції рими узагальнено трьома гіперфункціями — семантичною, композиційною (синтактичною) і прагматичною. Деякі з розглянутих у монографії функцій, а саме: креативну, когезивну, емоційно-експресивну, персуазивну, орнаментальну, верифікаційну та екземпліфікаційну, у науковій літературі описано

вперше. Безперечно, глибині аналізу сприяє ще й те, що «життя і діяльність» рими вивчено не лише в римованому поетичному тексті, а й в інших мовних стилях та літературних і фольклорних жанрах: художній прозі, розмовно-побутовому мовленні, епістолярії, мемуарах, рекламі, мові масмедіа, пареміях, загадках, магічно-сакральних текстах та ін. Заслуговує на увагу спостереження над тим, як рима допомагає перевіряти наукові гіпотези, наприклад, для з'ясування правильної форми слова, або служить способом екземпліфікації тих чи тих мовних законів і явищ.

У результаті логічних умовиводів Л.В. Мовчун підводить нас до висновку, що слід розрізнати риму як літературний прийом і як факт мовної системи. Власну концепцію рими вона пояснює через нові для лінгвоукраїністики термінопоняття «римовий простір мови», «римове поле», «римонім», «алорима» та «римема» (останнє поняття запропоновано П.С. Вовк). Римовий простір мови розглянуто як сукупність римонімів (слів, що утворюють рими) з їхніми формальними зв'язками та формально-змістовими відношеннями. Риму, таким чином, дослідниця визначає як результат зіставлення мінімум двох фонетичних слів, що містять варіанти однієї римеми або мають спільне ядро чи фонологічний каркас і вступають у римові відношення.

Термінами *римовий зв'язок* і *римові відношення* філологи послуговуються досить давно, але сутність самого явища, його формальні ознаки та параметри прояснено та описано практично вперше. Глибоко проаналізовано й семантичний аспект римових відношень між римонімами. Пошуки системної лексичної одиниці привели авторку до розвитку та поглиблення започаткованої російськими дослідниками ідеї про римоніми — лексеми, що утворюють рими.

Проблему співзвучності слів розв'язано шляхом моделювання суголосних компонентів слів: акцента (наголошеного голосного), ядра (акцента з приголосними), римеми (кінцевої частини слова) та її препозитива. Виклавши суть пояснення, як сформовано римові парадигми, дослідниця акцентує увагу на формальному структуруванні римового простору мови римовими рядами і гніздами, покликаючись у цьому питанні на праці І.В. Качуровського й разом із тим поглиблюючи його ідеї. Ряди за кількістю одиниць розподілено на довгі, середні, короткі та нульові, за якістю — на звичайні та розширені. Звичайні риморяди об'єднує спільна римема, а розширені, які можуть бути переструктуровані в гніздо, — кластер алорим.

Сукупності римонімів на основі спільності сем Л.В. Мовчун розглядає як римові поля — саме через вивчення римових полів, у яких реалізовано формальні і формально-змістові відношення, пропонує досліджувати римовий простір мови, що й показує на практиці, проаналізувавши фрагмент римового простору з центром *Україна*. Матеріалом послужили, з одного боку, словники потенційних рим, з другого — два словники, упорядковані й представлені в додатку. Перший з них, «Словник римових асоціацій», став підсумком психолінгвістичного експерименту, проведеного з респондентами — українськими поетами. Він дав змогу виявити

типові реакції — римовідповідники до запропонованих стимулів. Другий, «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору», укладено на основі фактичного римового матеріалу, відібраного з майже 300 поетичних збірок, антологій та окремих публікацій віршів. Зіставлення даних обох словників показало загалом сумірне кількісне співвідношення римовідповідників оніма *Україна*, тобто римопари, що становлять ядро римових мікрополів. Постійні римосполуки, римові кліше, як-от: *Україна — калина, Україна — солов'їна, Україна — руїна, Україна — єдина* — простежено в динаміці, одночасно з'ясовано, що впродовж ХІХ — початку ХХІ ст. вони актуалізують ті чи ті структури концепту і їх можна тлумачити як концептуальні види рим: рими-гносеологеми, рими-(квазі)міфологеми, рими-ідеологеми, рими-ідіологеми або як елементи художнього тексту — рими-образи.

Надзвичайно важливим і, без сумніву, вагомим внеском у лексикографію є останній розділ монографії, присвячений теорії, історії і практиці укладання словників рим — українській римографії. Ця галузь лексикографії ще не була об'єктом пильної уваги мовознавців, а отже дослідження Л.В. Мовчун заповнює значні прогалини: визначає основні поняття римографії, описує структуру словників рим, подає моделі реєстру, окреслює коло користувачів, з'ясовує призначення таких словників, напрацьовує класифікацію словників рим та обґрунтовує нові типи римаріїв, містить періодизацію і детальний опис кожного етапу становлення та розвитку української римографії, не оминаючи увагою опубліковані словники і довідники рим А.А. Бурячка, І.І. Гурина, С.Й. Караванського та М.А. Зайко.

На тлі європейської і, зокрема, слов'янської римографії, репрезентованої загальнономовними римаріями і словниками авторських рим (класиків національних літератур і сучасних поетів), здобутки українських римографів є більш ніж скромними, проте дослідниця наголошує на тому, що значна частина словників рим лишається в рукописах або існує у форматі проектів і картотек. З цього погляду особливо цінними є зусилля авторки щодо виявлення та дослідження рукописних римаріїв, а саме: двох словників рим І.П. Котляревського, над якими незалежно один від одного працювали українські філологи В.В. Лутковський та І.І. Гурин. Ім'я В.В. Лутковського досі не було відоме широкому загалу, тож повернення в науковий і культурний обіг відновлених лексикографічних праць та статей збирачів рим можна вважати суттєвим науковим внеском.

Для коректного опису рукописних словників рим Л.В. Мовчун, спираючись на опрацьований досвід археографів, текстологів та істориків мови, розробила власну оригінальну методикку, яку в подальшому можна застосовувати не лише для дослідження римаріїв, а й інших типів рукописних словників.

Аналітичним підсумком кропіткої праці авторки в галузі римології і римографії є цікаві й змістовні додатки: «Словник римових асоціацій», «Хоронім *Україна*: фрагмент римового простору», «Сторінки неопубліко-

ваних рукописних римаріїв» з порівняльною таблицею, словник-індекс «Терміни римології і римографії», який закладає підвалини для галузевого термінологічного тлумачного словника.

Опублікована монографія, на наш погляд, — це перше, щонайповніше, ґрунтовне комплексне лінгвістичне дослідження рими в українській лінгвістиці. Започаткована цією працею лінгвістична римологія є, без сумніву, перспективною галуззю, яка надає науковий інструментарій для подальшого вивчення та опису римового простору мови й поетичних практик, виявлення концептуальних видів рим та вивчення їхньої динаміки в діахронії.

Рецензію отримано 22.12.2020

Liudmyla Naumenko, Doctor of Sciences (Philology), Professor,
Professor of the Department of Methodology of Teaching Ukrainian
and Foreign Languages and Literatures,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
14, T. Shevchenko blvd, Kyiv 01030, Ukraine
E-mail: l.naumenko@knu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4325-1673>

THE LINGUISTIC PORTRAYING OF UKRAINIAN RHYME

Review of: *Larysa Movchun*. (2020). *Ukrainian Rhyme in Language System and Lingual Practice*. Kyiv (in Ukr.)